

HISTORIA ECCLESIAE

RÁCZ EMESE*

Kolozsvár

Adalékok a Nagyenyed versus Kolozsvár vitához

A nagyenyedi Teológiai Akadémia végleges megszüntetése
a *Közérdek* című helyi lap tükrében

A kolozsvári teológiai fakultás újonnan felépített épületét 1895. november 3-án avatták fel a református egyház püspöki kara, akadémiai professzorok, számottevő magyarországi és erdélyi lelkipásztor, a testvér főiskolák képviselői, valamint a liberális magyar kormányképviselők jelenlétében. Az tekintélyes épület homlokzatát a ma is olvasható felirat díszítette: AZ ERDÉLYI EV. REF. EGYHÁZKERÜLET THEOLOGIAI FAKULTÁSA. Nagyenyed képviselői nem jelentek meg az ünnepélyen, üdvözlétüket egy szarkasztikus hangvételű távirattal fejezték ki: „Ave Caesar, morituri te salutem!”¹

Az 1895 őszen felavatott kolozsvári új intézmény beindulását és a nagyenyedi Teológiai Akadémia végleges megszüntetését több mint két évtizedig tartó szenvedélyes vita előzte meg. Ennek végkifejlete a Szász Domokos² püspök által képviselt kolozsvári, illetve Kovács Ödön³ teológiai professzor által irányított nagyenyedi fél között dőlt el.⁴

* RÁCZ EMESE (Nagyenyed, 1967) könyvtáros a nagyszebeni Lucian Blaga Tudományegyetemen és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem (BBTE) Történelem és Filozófia Karán végezte tanulmányait, és az utóbbin szerzett mesteri oklevelet. Jelenleg a BBTE Bölcsészettudományi Karának Hungarológia Doktori Iskolájában doktorandusz. Kutatási területe: könyvtár- és olvasmánytörténet a 18. századi Erdélyben. 1995–2005 között a nagyenyedi Bethlen Könyvtár, 2005 óta a kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár könyvtárosa. Fontosabb publikációi: „eredeti Kutfeje a nagyenyedi iskola történéseinek”. Pápai Páriz Ferenc nagyenyedi kollégium-története és kéziratok változatai. In: *Erdélyi Múzeum*, 77. (2015/3) 33–45.; *Pápai Páriz Ferenc: A gyulafehérvári-nagyenyedi Bethlen-kollégium alapítása és története*. Sajtó alá rend., kíséző tan. és jegyz. közzéteszi RÁCZ EMESE. Erdélyi Múzeum-Egyesület Kolozsvár, 2016.

¹ Nagy Géza: *A kolozsvári református teológiai fakultás története*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1995, 27.

² Szász Domokos (1838–1899) Szász Károly nagyenyedi kollégiumi professzor egyik fia a Bethlen kollégiumban és Marosvásárhelyen járt iskolába. Teológiai tanulmányait 1855 és 1859 között az éppen Kolozsváron működő lelkészképző intézetben végezte. 22 évesen választották meg a kolozsvári Farkas utcai templom lelkészének, ezt követően Heidelbergben tanult egy évet.

³ Kovács Ödön (1844–1895) a marosvásárhelyi kollégiumban tanult, teológiai tanulmányait pedig Nagyenyeden végezte (1865). Bátyja, Albert Kolozsváron tanult teológiát, majd Utrechtben és Göttingában folytatta, hazatérte után pedig a budapesti teológiai akadémiára kapott meghívást.

A tanulmány csupán az 1896. évben történetekre, vagyis az enyedi teológiai oktatás végleges megszüntetésére összpontosít, ahogyan az a *Közérdek* című nagyenyedi lapban nyomon követhető. Az itt megjelenő cikkek elsősorban az enyedi fél álláspontját kívánták közvetíteni a városi polgárság számára, ugyanakkor újraközölték azokat az írásokat is, amelyek a *Pesti Hírlapban*, az *Ellenzékben*, a *Bolond Istókban*, a *Budapesti Hírlapban* és a *Kolozsvárban* jelentek meg ebben a témakörben.

A teológia áthelyezésének vitája jókora visszhangot váltott ki a század utolsó harmadának egyházi publicisztikájában is. A sajtópolémiában figyelemre méltó szerepet játszott az 1871-ben Kolozsváron alapított *Erdélyi Protestáns Közlöny*, amelyet kezdetben Szász Gerő, majd 1877–1888 között Szász Domokos szerkesztett. Tekintettel a Nagyenyed–Kolozsvár-pártviszályra, 1876-ban Nagyenyeden beindították a Bartók György által szerkesztett *Egyházi és Iskolai Szemlé*t.⁵ A vitában a Kovács Albert Budapesten megjelenő lapja, az *Egyházi Szemle* erősítette az enyedik pártját.

A *Közérdek* hetilap

A *Közérdek* kezdetben mint „vegyes tartalmú hetilap”, majd „politikai, társadalmi és közgazdasági lap” később, pedig mint „az Alsófehérvármegyei Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye” 1882 és 1918 között jelent meg Nagyenyeden, 1892-ig heti rendszerességgel, azután pedig hetente kétszer (csütörtökön és vasárnap) kormánypárti lapként. A szerkesztőbizottságot a vármegye és a város értelmiségének néhány prominense alkotta: Szilágyi Farkas református lelkész, Makkai Domokos, Váró Ferenc, Farnos Dezső kollégiumi professzorok, dr. Magyarai Károly vármegyei főorvos, dr. Müller Jenő ügyvéd, Török Bertalan, a vármegye jegyzője és mások.⁶ Hasábjain számos várostörténeti és kultúrtörténeti vonatkozású írás jelent meg, a kollégium múltjáról folytatásokban közöltek tanulmányokat, de itt jelent meg elsőként az 1849-es tragédiát gyerekként meg-

Kovács Ödön az ő közbenjárására tanult 1866 őszétől két évet Utrechben, egy évet pedig Leidenben, ahol 1869-ben doktori címet is szerzett. Még ebben az évben professzori állást kínáltak fel neki Nagyenyeden, amelyet ő el is fogadott, és 26 évig töltött be.

⁴ A két párt közötti küzdelemmel részletesen, több írás foglalkozik: [Bartók György]: Huszonöt év a Bethlen-főiskola Theológiai Akadémiája történetéből. In: *Emlékkönyv Dr. Kovács Ödön Réf. Theol. Akad. tanár, tanárságának huszonöt éves ünnepéje alkalmából*. [Nagyenyed 1894], 69–128. *A Bethlen-kollégium legújabb története*. Magyarország ezeréves fennállásának ünneplése alkalmából kiadta a Főiskolai Elöljáróság. Czirner és Lingner ny., Nagyenyed 1896, 99–154. Nagy Géza: *A kolozsvári Református Theológiai Fakultás története*. Kolozsvár 1995, 13–24. és 17–24. Buzogány Dezső: *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás létrejöttének rövid története*. In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theológia tanárai 1895–1948*. A Kolozsvári Református Teológia tanárai, Kolozsvár 1996, 5–28.

⁵ Zoványi Jenő: *A magyarországi protestantizmus története 1895-ig*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő 2004, 366.

⁶ Vita Zsigmond: *A nagyenyedi időszaki sajtó áttekintése a kezdetektől napjainkig*. In: *Erdélyi Múzeum*, 57. (1995/3–4), 127–131.

elő Szilágyi Farkas, a későbbi református lelkész visszaemlékezése Nagyenyed pusztulásáról.

Ahhoz, hogy megértsük azt a nagy szenvedélyt, amely végigkísérte a Teológiai Akadémia székhelyét meghatározó, végül Kolozsvár javára eldőlt vitát, tekintünk át röviden az erdélyi református teológiai oktatás történetét.

Történeti előzmények

Az erdélyi magyar református egyházat nagyfokú paphiány jellemezte a 16. században. Öt-hat gyülekezetre csupán egy lelkész jutott. A lelkészek legnagyobb részének képzettsége alacsony szintű volt, s csak nagyon kis hányaduk jutott el külföldi akadémiákra elsősorban Krakkóba, Wittenbergbe, majd Heidelbergbe. Az 1557. évi gyulafehérvári országgyűlés ennek az áldatlan állapotnak megszüntetése érdekében rendelte el három államilag finanszírozott református középiskola létesítését, Kolozsvárott, Marosvásárhelyen, illetve Nagyváradon. E három középiskola mellett úgynevezett triviális iskolák működtek kisebb városokban, például Fogarason, Nagyenyeden, Szászvárosban, Déván stb., ahol a tanuló diákságot a klasszikus műveltség és a hittudomány alapismereteibe vezették be.⁷

Az erdélyi református lelkészképzés ügyét Bethlen Gábor fejedelem karolta fel. A gyulafehérvári kollégiumot 1622-ben főiskolai rangra emelte, ahol a diákok ezután az öt középosztályból három évig filozófiát, illetve filológiát, ezt követően pedig két évig teológiai kurzusokat hallgattak. Az 1658-as tatárbetörést követően a gyulafehérvári főiskola 1659-től Kolozsvárra költözött, majd 1662-ben Apafi Mihály fejedelem helyezte át Nagyenyedre, ahol a korábbi tanrend szerint oktattak.⁸ A Mária Terézia követelte egységes tanrendet a négy erdélyi kollégium – Nagyenyed, Kolozsvár, Marosvásárhely és Székelyudvarhely – professzorai 1770-től alkalmazták.

A 19. század közepén fölállított oktatási reformbizottság Mikó Imre elnöke alatt vetette fel a teológiai oktatás egységesítésének kérdését,⁹ mivel a négy helyszínen történő oktatásban a szellemi és gazdasági erők szétforgácsolását látták.

1843-ban az *Erdélyi Híradó* pályázatot hirdetett az egységes teológiai képzés megszervezése érdekében. Erre a pályázatra Salamon József professzor küldte be tervzetét. A leendő egységesített teológiai akadémia működését Kolozsváron képzelte el, helyszíneként a Farkas utcai református kollégium melletti hatalmas területet jelölte meg, amely a Bethlen-bástyáig terjedt volna. A tervzet szerint az új oktatói gárdát a négy kollégium biztosította volna, a fenntartáshoz szükséges anyagi fedezet megteremtése szintén a kollégiumok hatáskörébe ke-

⁷ Koncz József: *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története (1557–1895)*. 2. átdolg., szerk., bővített kiad. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2006, 472.

⁸ Váró Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma*. Első füzet. Nagyenyed 1903, 48.

⁹ *A Bethlen-kollégium legújabb története*, 101.

rült. A leendő teológiai akadémia könyvtárát a terv szerint a négy kollégium könyvtárából kellett volna összeválogatni. Követendő példaként a nagyenyedi kollégium könyvtárának létrehozása szolgált, amelyet Gyulafehérvárról költöztettek Nagyenyedre. Salamon József tervezetének megvalósulását az 1848-as forradalom húzta keresztül.

Az 1849-es nagyenyedi tragédiát követően 1854-től csak Kolozsváron folyt a teológiai oktatás, éspedig Nagyenyedi-kolozsvári Theologiai Szeminárium néven. A tanárok jövedelmét a nagyenyedi Bethlen-kollégium biztosította.¹⁰ Az intézményt 1862-ben költöztették vissza Nagyenyedre három tanárral, Décei Károllyal, Gazda Józseffel és Hegedűs Jánossal. Valamivel később, 1869-ben pedig Kovács Ödönt hívták meg, akinek első dolga a teológiai tanrend külföldi minta szerinti megreformálása volt.

1870-ben Eötvös József kultuszminiszter három teológiai fakultást szándékozott beindítani Kolozsváron: katolikus, református és görögkeletit. Ez azonban nem valósulhatott meg az 1871-ben bekövetkezett halála miatt. Utódja, Trefort Ágoston 1872-ben indította be a kolozsvári egyetemet négy karral: jog- és államtudomány; orvostudomány; bölcsészet-, nyelv- és történettudomány; valamint matematika- és természettudomány. Teológiai fakultás tehát nem indult, így az erdélyi lelkészképzés változatlanul Nagyenyeden működött.

A teológiai oktatás Enyedről Kolozsvárra való átköltöztetésének gondolata 1873-ban vetődött fel ismét. Az átköltöztetést azzal indokolták, hogy Kolozsváron immár beindult az új Magyar Királyi Tudományegyetem, emellett a hosszú ideig Nagyenyeden székelő püspöki hivatalnak 1854-től szintén Kolozsvár adott helyet. Legnyomósabb érvként azonban az enyedi kollégium gazdasági ügyeinek felelőtlen kezelését hozták fel.

A vita két szakasza

A nagyenyedi lelkészképzés megszűnése körüli viták két szakaszban zajlottak le. 1873 után a kollégium gazdasági ügyeinek romlása egyre aggasztóbb méreteket öltött. Kasza Dánielnek – a kollégium gazdasági ügyeinek lelkiismeretes felügyelője – halála után nem találtak megfelelő helyettest, s az őt követő tisztartók, főként Bogdán Lajos, az egykori Alsó-Fehér vármegyei főjegyző gazdálkodása alatt,¹¹ a kollégium vagyoni állapota megrendült.

Az egyházkerületi közgyűlés 6 tagú bizottságot nevezett ki az ügy kivizsgálása végett, amely végső javaslatában a szemináriumnak és tanárainak Kolozsvárra való áthelyezését fogalmazta meg. Az elhamarkodott döntés elkerülése végett, az egyházkerületi közgyűlés az összes egyházmegye, illetve az egyes kollégiumok álláspontját is kikérte a költöztetésre vonatkozóan. Az állásfoglalások meg-

¹⁰ *A Bethlen-kollégium legújabb története*, 61.

¹¹ [Bartók György]: Huszonöt év a Bethlen-főiskola Theologiai Akadémiája történetéből. In: *Emlékkönyv Dr. Kovács Ödön Ref. Theol. Akad. tanár, tanárságának huszonöt éves ünnepéje alkalmából*. [Nagyenyed 1894], 98–99.

osztottak voltak a 21 szavazatból 9 szólt a nagyenyedi lelkészképzés megmaradása mellett, a többi 12 szavazat pedig vagy nem tartotta elég érettnek a helyzetet az átköltözéshez, vagy a közgyűlés jogosultságát kifogásolta, illetőleg a teljes áttétel mellett állt ki.

A kialakult helyzet folytán, Nagy Péter püspök elnöklete alatt egy újabb 15 tagú bizottság létrehozását javasolták, amely a teológiai szeminárium működésére vonatkozó tervet volt hivatott előkészíteni. A bizottság tagjai között ott találjuk a későbbi két nagy riválist, Kovács Ödönt és Szász Domokost. A korszerű teológiai képzés tervezetének előkészítéséhez mindketten felkérést kaptak. Elsőként Kovács Ödön tervezete jelent meg *Egy teljes teológiai akadémia terve* címmel az *Egyházi Szemlében* (1875), míg a Szász Domokos által benyújtott tervezet *A kolozsvári M. Kir. Tudomány-Egyetemmel kapcsolatban felállítandó ev. Ref. Theológiai fakultás és tanárképző tervezete* címet viselte.

Az 1876 februárjában összeült 15 tagú bizottság azzal zárta ülését, hogy a teológiai képzés Nagyenyeden marad, ugyanakkor Szász Domokos felhatalmazást kapott arra vonatkozóan, hogy támogatást gyűjtsön a Kolozsváron felállítandó teológiai fakultás javára. Szász Domokos indítványa kezdetben nem járt nagy sikerrel, így az 1877. évi közgyűlés azt állapította meg, hogy a mostoha állapotok miatt csupán három adomány gyűlt be. A lelkészképzés átköltöztetésére irányuló vita ezzel lezárult egy időre.

Szász Domokost 1885-ben választották meg püspöknek, ellenjelöltje pedig éppen Kovács Ödön volt. Jelzésértékű a püspökjelölő szavazatok aránya: míg Szász Domokosra 151-en szavaztak, addig Kovács Ödön csupán 43 szavazatot kapott.

Az 1888-as évvel kezdődően a nagyenyedi kollégium professzorai sorra elhunytak: Keresztes József 1888-ban, Józsa Zsigmond 1893-ban, Kiss Albert,

A Bethlen-kollégium főépülete (1896)

Hegedűs János és Berde Sándor 1894-ben és végül Kovács Ödön is 1895. május 16-án. Az elhunyt professzorokat Makkai Domokos, Szilágyi Farkas helyi lelképásztor, majd Bartók György és Jancsó Sándor, illetve a Magyarországról meghívott és Kolozsvárról áthelyezett Kecskeméthy István pótolták. Az enyedi teológiára beiratkozott hallgatók száma évről évre csökkent: 1885-ben 76, 1889-ben 53, 1894-ben már csak 37 teológusjelölt iratkozott be.

1894-ben végleges intézkedéseket hoztak: telket vásároltak a kolozsvári főiskola számára, és egy év alatt sikerült is felépíteni a modern, impozáns épületet, majd 1895 szeptemberében Kolozsvárott 20 diákkal beindult az oktatás.

A végleges elköltözés

Az enyedi helyi *Közérdek* című lap rendszeresen tájékoztatta olvasóit a leendő Teológiai Akadémia körüli fordulatokról. Ennek megfelelően az 1895. esztendő tűnt a legeseménydúsabbnak, amikor is teljes lapszámokat szenteltek az intézmény esetleges megszűnése körül kialakult polémianak, de a következő, 1896. évi eseményeket is hasonló intenzitással követték.

Az újonnan felavatott Kolozsvári Református Theológiai Fakultás beindításával az enyedi professzorok arra kaptak ígéretet a püspöktől, hogy a két intézmény párhuzamosan fog működni. Mivel az enyedi intézményben három tanári szék maradt betöltetlenül, 1896. április 11-re egyházkerületi közgyűlést hívtak össze Kolozsvárra. A közgyűlésre a *Közérdek* már a március 15-ei, vasárnapi számában felhívta a figyelmet, különösen annak két napirendi pontjára, amely az enyedi Teológiai Akadémián megüresedett tanári székek betöltését és a teológiai oktatás egységesítését volt hivatott megvitatni.¹² Április 9-én a *Közérdek* újabb emlékeztető cikket jelentetett meg a *Theológiai tanárok választása* címmel,¹³ amelyben újfent hangsúlyozta az ülés jelentőségét, s ugyanakkor a tanárválasztás legnagyobb kockázatának, a megüresedett tanári állások alkalmatlan személyekkel való betöltésének veszélyére hívta fel a figyelmet.

A *Közérdek* az április 16-án megjelenő számában közölt egy részletes beszámolót a kolozsvári egyházkerületi közgyűlésről.¹⁴ Eszerint a szokatlanul nagy létszámban megjelenő tagokhoz már korábban bizalmas felhívást, iktatószámmal ellátott körlevelet intéztek, amelyben közölték, hogy végleges döntés fog születni lelkészképzés egységesítése ügyében. A cikk szerint ezt a körlevelet nem küldték meg a közgyűlés nagyenyedi tagjainak. Bár az értekezlet célja a három teológiai tanár megválasztása lett volna, a tárgyalási pontok között csupán az igazgatótanács azon javaslata állt, amely szerint a lelkészképzést egységes szellemben kellene fejleszteni, amely egyben azt jelentette volna, hogy azután csak Kolozsvárott működik majd lelkészképzés. A cikk szerzője szerint a határozati ja-

¹² [Reformer]: Az ev. ref. státus közgyűlése. In: *Közérdek*, 15. (1896/22), 2–3.

¹³ [kn]: Theológiai tanárok választása. In: *Közérdek*, 15. (1896/29), 1.

¹⁴ [Egy kálvinista]: Az ev. ref. egyházkerület közgyűlése. In: *Közérdek*, 15. (1896/31), 2–3.

vaslatot a legnagyobb titokban nyomtatták ki, azonban gr. Bethlen Gábor közvetlenül az ülés előtt mégis tudomására hozta az enyedi küldöttségnek.

A vitát Zeyk Dániel Alsó-Fehér vármegye főispánja és kollégiumi főgondnok indította. Azt javasolta, hogy a nagyenyedi teológiai tanárok választásának kérdését a már meghirdetett pályázatok alapján vegyék fel azon pontok közzé, ahol a többi kollégium professzorainak jelölése felől döntenek, majd hívják össze a tanárjelölő bizottságot, ezen a közgyűlésen pedig ne döntsenek önkényesen a jelöltségről.

A kialakult heves vitában többen is felszólaltak. Zeyk Dániel indítványa mellett foglalt állást gr. Bethlen Pál, Sándor József, Kovács Albert, Bartha Miklós, Fogarasi Albert és Kovács Gyula. Érveik között szerepelt többek között az is, hogy a nagyenyedi főiskolának törvényes joga betölteni a megüresedett professzori állásokat, s emellett méltatlannak tartották, hogy az igazgatótanács eltitkolta javaslatait a közgyűlési tagok elől. Meglátásuk szerint a Kolozsváron frissen beindított intézmény nem rendelkezik azzal az anyagi háttérrel, amely biztosíthatná működését, s ezért tart igényt a nagyenyedi kollégium vagyona, illetve ezért akarják felszámolni a kollégiumot.

A vita végül eredménytelenül zárult, és az ülést vezető gr. Bethlen Gábor elfogadta Zeyk Dániel indítványát, majd pedig feloszlatta a közgyűlést.

A közgyűlés sajtóvisszhangja

A botrányba fulladt közgyűlést jókora sajtópolémia kísérte. A *Közérdek* az április 19-én megjelenő lapszámában¹⁵ reagált arra a cikkre, amelyet a *Kolozsvár* című helyi lap 85. száma¹⁶ közölt. A Kolozsváron megjelenő lap azt kifogásolta, hogy az enyedi teológia védelmezőit nem magának az intézménynek helyben maradása, hanem a Szász Domokos püspök személye iránti ellenszenv vezérli. A választás végeredményéből (17–103) arra következtetett, hogy a nagyenyedi támogatók lényegében kisebbségben voltak a közgyűlésen. A cikk azt is kiemelte, hogy a nagyenyedi „nyomorúságos berendezésű” intézmény tulajdonképpen „agonizál”, mivel 1896-ban csak két új hallgató iratkozott be oda. Ezzel ellentétben a *Közérdek* úgy látta, a helyzet éppen fordított, hiszen a Kolozsváron felavatott „új palota [...] kvartállal szolgáló bérház, és semmi több”, s noha szebbnél szebb kilátásokkal kecsegtetik az újonnan jelentkező hallgatókat, ennek ellenére mégis vannak, akik kitartanak Nagyenyed mellett, ahol tisztességes oktatás folyik.

A nagy népszerűségnek örvendő konzervatív *Budapesti Hírlap* az 1896/106. számában jelentette meg Kovács Albert *Az erdélyi reformátusok harca* című cikket,¹⁷ amelyet a *Közérdek*¹⁸ teljes terjedelmében újraközölt. Kovács Albert a Budapesti Református Teológiai Akadémia tanáraként öccse, a Kovács Ödön nagy-

¹⁵ (i. r.): A nagyenyedi teológia és a „Kolozsvár”. In: *Közérdek*, 15. (1896/32), 2–3.

¹⁶ A szombati botrány. In: *Kolozsvár*, 10. (1896/85), 1.

¹⁷ Kovács Albert: Az erdélyi reformátusok harca. In: *Budapesti Hírlap* 16. (1896/106), 1–3.

¹⁸ Kovács Albert: Az erdélyi reformátusok harca. In: *Közérdek*, 15. (1896/33), 1–3.

enyedi teológiai tanár által képviselt ügyet igyekezett támogatni.¹⁹ A cikk részletesen beszámolt a Kolozsváron történt eseményekről, majd sajátos meglátással ismertette röviden az nagyenyedi főiskola vagyonának eredetét. E meglátás szerint Bethlen Gábor fejedelem vagyonának egy részét arra szánta, hogy ez az általa alapított kollégiumnak anyagi hátterét biztosítsa, az alapítványt pedig, amely a vagyont kezelte az Erdélyi Református Egyházra bízta. Ennek működését a fejedelmi végrendelet szabályozta. Az *Approbata Constitutio* elrendelte, hogy a kollégiumnak szánt hasznot nem szabad más tulajdonába bocsátani, ellenkező esetben a teljes vagyon a kincstár kezére jutna. A kollégium Gyulafehérvárról Nagyenyedre történő áthelyezésének körülményeiről Kovács Albert nyomatékosan kiemelte, hogy az intézményt ugyan áthelyezték, de azt csak az állam rendelhette el, és nem a református egyház, ugyanis az egyház a főiskola vagyonának „kormányzója és haszonélvezője addig, amíg a megszabott feltételeket biztosítja”. Kovács Albert szerint a tulajdonképpeni gond 1858-ban keletkezett, amikor az 1849-es tragédia folytán Nagyenyedre akarták visszahelyezni a Kolozsvárra kényszerült lelkészképzést. Ezt követően az intézetet is Kolozsváron akarták működtetni, mégpedig olyan módon, hogy a teljes anyagi terhet a nagyenyedi alapítvány viselje. Az enyedi álláspontja ekkor az volt, hogy az alapítvány javait nem lehet megosztani, az elköltöztetésről szóló döntés pedig az ország törvényhozását illeti meg. A cikk szerint a vita akkoriban olyan izgatottságot váltott ki Erdély szerte, hogy a székely papság külön püspökséget kívánt létrehozni magának abban az esetben, ha a főtanács nem enged.

A még mindig megoldatlan ügy eseményeit követve a *Közérdek* három egymást követő júniusi számában²⁰ adta közre a Zeyk Domokos főgondnok, valamint Fogarasi Béla jegyző által szignált terjedelmes közleményt, amely a Bethlen-kollégium elöljáróságának május 28-iki ülésén elhangzott állásfoglalását tartalmazza. Ez a közlemény idézi Szász Domokos püspök főpásztori levelét, amelyben azzal igyekezett megnyugtatni a kedélyeket, hogy kijelentette: a Kolozsvári Theológiai Fakultás beindítása „nem agresszív jellegű” a nagyenyedivel szemben. A kollégium elöljárósága újonnan felkérte az egyházkerület tagjait, hogy támogassák őket a megüresedett tanári székek betöltésében.

A mindent eldöntő közgyűlés

A nagyenyedi teológia ügyében végső határozatot az 1896. július 7-re összehívott kolozsvári közgyűlés hozott. A vita részletes beszámolója a *Közérdek* július 9-iki számában²¹ jelent meg. Eszerint a meglepően magas létszámmal

¹⁹ A *Budapesti Hírlap* rögtön, már a közgyűlés után megjelenő, április 14-ei számában közölt részletes beszámolót, az eseményről, amellyel a nagyenyediek álláspontját támogatta. Ld. Kolozsvár kontra Nagy-Enyed: az erdélyi reformátusok harca. In: *Budapesti Hírlap* 16. (1896/103), 4–5.

²⁰ Zeyk Dániel – Fogarasi Béla: A Bethlen-kollégium elöljáróságának szózata. In: *Közérdek*, 15. (1896/46), 3–4; (1896/47), 2–3; (1896/48), 3–4.

²¹ Református egyházkerületi közgyűlés. In: *Közérdek*, 15. (1896/55), 2–4.

megjelenő két „pártra” résztvevői „előértekezletet” tartottak. A kolozsvári párt elnöke, br. Kemény Kálmán által vezetett értekezleten Szász Domokos püspök a börzejátékáról szóló propagálását tisztázta a sajtónak. Az enyedi ülést Zeyk Dániel főgondnok vezette, aki tanárválasztást és a két intézmény versenyszerű felállítását szorgalmazta. Szász Domokos püspök azt hangsúlyozta beszédében, hogy hálával tartozik a kollégiumnak, azonban Nagyenyednek már nincs megfelelő anyagi ereje arra, hogy fenntartsa intézményét. Magasabbra kívánja emelni a lelkészképzés szintjét, és ez csak Kolozsváron valósítható meg. Beszédében arra emlékeztette a megjelenteket, hogy már korábban is voltak próbálkozások a lelkészképzés egységesítésére, hiszen az intézmény már működött Kolozsváron egy ideig. Korábban két püspök, Bodola Sámuel és Nagy Péter is itt szándékoztak működtetni a teológiát, próbálkozásuk azonban nem járt sikerrel.

Szász Domokos beszéde után Kovács Albert és Bartha Miklós felszólalása következett, és a délutáni órákban lezajlott szavazáson 127–52 arányban vetették el a nagyenyedi lelkészképzés további működését.

A *Közérdek* következő július 12-ei számát²² teljes egészében az enyedi lelkészképzés megszüntetésének szentelték. A címoldalon az *Erdélyi Híradó* 152. számából átvett cikket közölték, amely Zeyk Dánielt méltatta, a *Tárcza* rovatban pedig *A vita* címmel közölt írás tárgyalta mindazt, ami a közgyűlésen történt. Az *erdélyi ev. ref. egyházkerület közgyűlése* című cikk a közgyűlés másnapján felszólaló Zeyk Dániel beszédét értékelte, aki a zárszó jogával élve válaszolt Szász Domokos püspöknek. Beszédében egyetértett vele, de nyomatékosan kérte: úgy alapsanak új teológiát, hogy azt ne a nagyenyedi akadémia kárára tegyék. Többek között megnyugtatta a püspököt a tanárok zavaros jövedelme kapcsán kialakult híresztelésről, és kifejtette, hogy nincs ok az aggodalomra, mert a nagyenyedi tanárok javadalmazása 1650 forint, ezen felül 50 forint ötödéves pótlék és szabad lakás jár nekik. A tanulmányi eredmények felülvizsgálata érdekében Zeyk Dániel egy vizsgálóbizottság felállítását kérte, de addig is a királyi tankerületi főigazgató vizsgálatait ajánlja figyelmükbe, aki igen hízelgő jelentést írt a főiskoláról.

Miután elvetették Gyarmathi Zsigmond arra vonatkozó javaslatát, hogy az enyedi teológiát csak fokozatosan, három év alatt szüntessék meg, a közgyűlés elnöke elrendelte a név szerinti szavazást, amely, mint tudjuk, 127–52 arányban Kolozsvár javára dőlt el. A *Közérdek* tudósítása név szerint sorolta fel az enyedi lelkészképző intézet megszüntetését elutasító szavazókat, majd gyászkeretben a 127 igennel szavazó közgyűlési tag nevét. A tudósító keserűen állapította meg a gyászkeretes névsorban feltüntetett személyekről, hogy azok jelentős számban a nagyenyedi főiskolának köszönhetik lelképásztori pályafutásukat, és hogy listában több olyan vármegyebeli személy neve is olvasható, akiktől a cikkíró legalább pártatlanságot várt volna el. Ezt követően 275 éves működés után Nagyenyeden megszűnt a teológiai oktatás, ezzel együtt az intézmény főiskolai rangját is elveszítette.

²² *Közérdek*, 15. (1896/56), 1–4.

Az enyedi polgárság tiltakozó akciója

Július 11-én népgyűlési bizottság alakult, amelynek élén Török Dániel, a vármegye főjegyzője állt.²³ A bizottság felhívást intézett a város polgáraihoz, hogy a következő napon, azaz július 12-én, vasárnap délelőtt 11-kor gyűljenek össze a városi sétatéren, a nemrég felállított diákemlékműnél, ahol kifejezhetik a teológiai akadémia megszüntetésével kapcsolatos nézeteiket.

A felhívás nem maradt hatástalan. A *Közérdek* tudósítása szerint noha szakadt az eső, vasárnap 10-kor a városháza előtti tér megtelt a város polgáraival. Az intézmények vezetői mellett megjelentek a kollégiumi tanárok, valamint Kovács Albert országgyűlési képviselő. Már induláskor felhangzott az „Abzug Szász Domokos!” kiáltás. Amikor a menetelők a Bethlen utcába értek, ahol a tanári lakások sorakoztak, felhangzottak az „Abzug Herepei!” kiáltások is. Ugyanis Herepei Károly volt az az egyedüli kollégiumi tanár, akinek szinte teljes élete összeforrt a kollégiummal, az 1870-es évektől ő igazgatta a kollégium erdeinek és egyéb gazdasági tevékenységeinek ügyét,²⁴ mégis a teológia elköltöztetése mellett tette le voksát. A sétatérre érkezett menet a diákemlékműnél elénekelt a himnusz, majd Gyarmathy Ernő határozati javaslatot olvasott fel, amely szerint:

- a város polgárai, akárcsak az ott eltemetett hajdani diákok, védelmezni fogják az nagyenyedi intézetet;
- a város polgárai felajánlják segítségüket annak érdekében, hogy a kollégium egysége törvényhatóságilag is megvédelmeztessék;
- ténykedései miatt Szász Domokos püspököt nem tekintik többé Nagyenyed város szülöttjének.

A nagyenyedi lelkészképzés átköltöztetésének ügye hivatalosan lezárult. Ennek ellenére némely cikk, amelyet a *Közérdek* átvett a *Pesti Hírlap*,²⁵ a *Bolond Istók*,²⁶ az *Ellenzékek*²⁷ hírlapból, kétségbe vonta a közgyűlés döntési jogát, és mindegyik cikk egyértelműen kimondta, hogy a történekeért mindenekelőtt Szász Domokos püspököt terheli a felelősség.

Ellenpéldaként egyetlen cikket említhetünk, amely *A Bethlen-főiskola fátuma*²⁸ címmel jelent meg, „Vidéki” álnévvel szignálva. Szerzője vidéki református lelképásztor lehetett, ugyanis már írása elején bevallotta, hogy vidéki magányában régóta figyelemmel kísérte a szenvedélyes, gúnyolódó támadásokat. Álláspontja

²³ Tiltakozás. In: *Közérdek*, 15. (1896/57), 2–4.

²⁴ Kertész József: Herepi V. Károly (Bartha Zsigmond után). In: uő: *Hazajáró lelkek – Nagyenyedi képek*. Első rész. [szerzői kiadás] „Patria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest 1929, (93–99) 98.

²⁵ Az enyedi ref. teológia ügye. In: *Pesti Hírlap*, 18. (1896/198), 3.; (X. Y.): Az enyedi ref. teológia ügye. In: *Közérdek*, 15. (1896, 57), 4.

²⁶ Nagy-Enyed. In: *Bolond Istók*, 19. (1896/28), (július 12.), 2. Nagy-Enyed. In: *Közérdek*, 15. (1896/57), 7.

²⁷ Bartha Miklós: Az élő halott. In: *Ellenzékek* 16. (1896/157). Bartha Miklós: Az élő halott. In: *Közérdek*, 15. (1896/58), 3.

²⁸ (Vidéki): A Bethlen-főiskola fátuma. In: *Közérdek*, 15. (1896/65), 1–3.

szerint a Bethlen-főtanoda kérdése nemcsak a vitázó feleké, hanem minden erdélyi reformátusé. Ellentétben a *Közérdekek*ben eddig megjelent írásokkal, úgy látta, hogy a vita kialakulásában nemcsak a konzorciumnak volt meg a maga része, hanem magának a főtanodának is. A vidéki papok a diákság útján értesültek a kollégiumban történekekről, így a gondnokok, professzorok egymás közötti viszálykodása sem volt titkok, sőt a városi társadalmat is bevonták ebbe.²⁹ Már vidéken is beszéd tárgya lett a professzorok kölcsönös békétlenkedése. A diákok is pártokra szakadtak, s a professzorokról mondott viccekkel versengtek egymással, amelytől sem az intézet, sem a professzorok tekintélye nem nőtt. A cikkíró szerint a teológia és a gimnázium tanárai sem férték meg egymással, s már a hírlapokban is megszelleztették azt a hírt, miszerint az enyedi teológia maradását csak a professzorok és az előjáróság egy töredéke szorgalmazta. S bár mindkét félnek igaza van, amikor egyik az alapítványi jogra, másik az egyház törvénykönyvére hivatkozik, a vitát országos botrányok szintjén tartani annyit jelent, mint aláásni a magyarság és a református egyház tekintélyét.

Az október 28-án sorra kerülő országgyűlési képviselőválasztások miatt a *Közérdekek* többet egyáltalán nem foglalkozott a Teológiai Akadémia ügyével, és a város polgárai is lassan hozzászórtak az akadémia elvesztésének gondolatához.

Összegzés

A református lelkészképzés Nagyenyedről Kolozsvárra történő átköltöztetését több évtizedig tartó szenvedélyes vita előzte meg. Az enyedi pártot képviselő Kovács Ödön, illetve a kolozsvári felet irányító Szász Domokos méltó vetélytársai voltak egymásnak. Kovács Ödön professzor elsősorban a tudománytól, Szász Domokos püspök pedig az építő jellegű tevékenységtől várta a teológia fellendülését. A püspökválasztáskor leadott szavazatok e tekintetben több mint jelzésértékűek voltak: Erdély református lelkészársadalma Szász Domokost támogatta, aki kitűnő gazdasági érzékkel is rendelkezett.

Az nagyenyediek végig erős érzellemmel kötődtek nagy múltú oktatási intézményükhöz, amint ezt a tanulmányozott cikkek hangvétele is igazolja. Zeyk Dániel, Alsó-Fehér vármegye főispánja és kollégiumi főgondnok megfontolt, higgadt érvelése külön színfoltot nyújtott a vitának. Ő a Balázsfalva közvet-

²⁹ Az intézményen belüli heves vitára már korábban is volt példa. Az 1830-ban Nagyenyedre helyezett Péterfi Albert, aki exegézist és nyelveket oktatott, id. Szász Károllyal, Szász Domokos édesapjával keveredett szakmai-politikai téren összetűzésbe. Péterfi Albert a tanári kar többségének támogatását élvezte, Szász Károlyt pedig a gondnokok védelmezték. Vitájuk odáig fajult, hogy egy nyilvános vizsga alkalmával, a diákság jelenlétében sem kímélték egymást. 1836-ban a guberniumnak vizsgálóbizottságot kellett kiküldenie Enyedre Péterfi Albert és támogatói többszörös feljelentése miatt. A bizottság nemcsak a tanári kart, hanem a diákság egy részét és városiakat is kihallgatta az ügyben, majd 1840-ben a főkonzisztórium a székelyudvarhelyi kollégiumba helyezte Péterfi Albertet. A vita ezzel véget ért, de a diákság pártokra szakadt, és egymást jelentgették. Ld. bővebben: P. Szathmáry Károly: *A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*. Nagy-Enyed 1868, 249–261.

len szomszédságában fekvő Nagyenyedet Dél-Erdély román nemzetiségi terjeszkedéstől ostromlott végvárának tekintette, amelynek rendkívüli szerepe volt a székelység számára, ugyanis elsősorban ők népesítették be az intézetet.

A vita során felmerült a város nevelő hatásának kisugárzó ereje. Negyven év múltán, 1935-ben, a város hetilapjában, az *Enyedi Hírlap*ban Fogarasi Albert nyugalmazott rektor professzor még mindig fájdalmasan emlékezik vissza a Teológiai Akadémia elvitelére.³⁰ Írásában egyebek mellett cáfolta, hogy a papjelöltek nem találtak volna alkalmat Enyeden a társadalmi csiszoltság és a finom modor elsajátítására. Nagyenyed és vidéke bővelkedett akkoriban az úri, birtokos családokban, akik szívesen látták nemcsak a módosabb, hanem a szegényebb sorból származó teológushallgatókat is, akiknek – meglátása szerint – hasonló lehetőség valószínű nem adódott Kolozsváron; és sokat nyomott a latban az a tény is, hogy 1849-től már nem Nagyenyed biztosította a püspöki székhelyet.

Felhasznált irodalom

Bartha Miklós: *Az élő halott*. In: *Közérdek*, 15. (1896, 58), 3.

Bartha Miklós: *Élő halott*. In: *Ellenzék* (1896/157)

[Bartók György]: Huszonöt év a Bethlen-főiskola Theológiai Akadémiája történetéből.

In: *Emlékkönyv Dr. Kovács Ödön Ref. Theol. Akad. tanár, tanárságának huszonöt éves ünnepejé alkalmából*. [Nagyenyed 1894], 69–128.

A Bethlen-kollégium legújabb története: Magyarország ezeréves fennállásának ünneplése alkalmából kiadta a Főiskolai Elöljáróság. Cirner és Lingner ny., Nagyenyed 1896, 99–154.

Buzogány Dezső: A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás létrejöttének rövid története. In: Kozsma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai 1895–1948*. A Kolozsvári Református Teológia tanárai, Kolozsvár 1996, 5–28.

[Egy kálvinista]: Az ev. ref. egyházkerület közgyűlése. In: *Közérdek*, 15. (1896/31.), 2–3. (i. r.): A nagyenyedi theologia és a „Kolozsvár”. In: *Közérdek*, 15. (1896/32), 2–3.

Fogarasi Albert: Ezelőtt negyven évvel és most. Fogarasi Albert ny. rektor-professzor visszaemlékezése a Bethlen-kollégium theológiai akadémiájának 40. évvel ezelőtt történet elvitelére. In: *Enyedi Hírlap*, 5. (1935/19, 20), 1–2.

Kertész József: Herepi V. Károly (Bartha Zsigmond után). In: *uő: Hazajáró lelkek – Nagyenyedi képek*. Első rész. [szerzői kiadás] „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest 1929, 93–99.

Kolozsvár kontra Nagy-Enyed: az erdélyi reformátusok harca. In: *Budapesti Hírlap* 16. (1896/103), 4–5.

Koncz József: *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története (1557–1895)*. 2. átdolg., szerk., bővített kiad. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2006, 472.

Kovács Albert: Az erdélyi reformátusok harca. In: *Budapesti Hírlap* 16. (1896/106), 1–3.

Kovács Albert: Az erdélyi reformátusok harca. In: *Közérdek*, 15. (1896/33), 1–3.

Nagy-Enyed. In: *Bolond Istók*, 19. (1896/28), 2.

³⁰ Fogarasi Albert: Ezelőtt negyven évvel és most: Fogarasi Albert ny. rektor-professzor visszaemlékezése a Bethlen-kollégium theológiai akadémiájának 40. évvel ezelőtt történet elvitelére. In: *Enyedi Hírlap*, 5. (1935/19, 20), 1–2.

- Nagy-Enyed. In: *Közérdek*, 15. (1896, 57), 7.
- Nagy Géza: *A kolozsvári református teológiai fakultás története*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1995.
- P. Szathmáry Károly: *A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*. Nagy-Enyed 1868, 249–261.
- Református egyházkerületi közgyűlés. In: *Közérdek*, 15. (1896/55), 2–4.
- Tiltakozás. In: *Közérdek*, 15. (1896/57), 2–4.
- Váró Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma*. Első füzet. Nagyenyed 1903.
- Vita Zsigmond: A nagyenyedi időszaki sajtó áttekintése a kezdetektől napjainkig. In: *Erdélyi Múzeum*, 57 (1995/3–4), 127–131.
- (Vidéki): A Bethlen-főiskola fátuma. In: *Közérdek*, 15. (1896/65), 1–3.
- Az enyedi ref. teológia ügye. In: *Pesti Hírlap*, 18. (1896/198), 3.
- (X. Y.): *Az enyedi ref. teológia ügye*. In: *Közérdek*, 15. (1896, 57), 4.
- Zeyk Dániel – Fogarasi Béla: A Bethlen-kollégium előjáróságának szózata. In: *Közérdek*, 15. (1896/46), 3–4; (1896/47), 2–3; (1896/48), 3–4.
- Zoványi Jenő: *A magyarországi protestantizmus története 1895-ig*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő 2004.

* * *

The relocation of the Reformed Theological Faculty from Aiud to Cluj in 1895 was preceded by a heavy dispute lasting several decades, and settled ultimately by the clash between Bishop Domokos Szász, promoting the relocation to Cluj, and Professor Ödön Kovács, militating for the stay of the institution at Aiud. The debate on the closure of the theological institution of Aiud was clearly one of the topics of everyday discussion during the final quarter of the 19th century, as reflected in contemporary newspaper articles. This study scrutinizes the related articles of one of these local newspapers, *Közérdek* (Public interest) during the year 1896, when the theological institution of Aiud was finally closed.

Keywords: education, institutional history, Bethlen Gábor College of Aiud, Reformed Theological Faculty of Cluj.

Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Theológiai Fakultása (1902)